

સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર એક ઐતિહાસીક વિહંગાવલોકન

ડૉ. સુનિતા એમ. પીયજા

વ્યાખ્યાતા સહાયક,

ઇતિહાસ ભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

1. પ્રસ્તાવના

જાતિ પ્રમાણ અથવા સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર એ માનવ વસ્તીનું માળખાકીય અને આધારભૂત તેમજ મુખ્ય વસ્તીવિષયક લક્ષણ ગણાવી શકાય તેમજ કોઇપણ સમાજના વસ્તી વિષયક અભ્યાસ કે વિશ્લેષણ માટે જાતિ પ્રમાણ ખૂબ જ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. ભારતીય વસ્તીગણતરીના અભ્યાસની એક પંરપરા રહી છે કે સ્ત્રી વસ્તી ને લગતા અનેકવિધ આયામો અંગેની અસંકલિત માહિતી બહાર લાવવાનો તે સતત પ્રયાસ કરે છે. ભારતમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અનેક રીતે ભેદભાવ રાખવામાં આવે છે તે બાબત એક કડવા સત્યને ઉજાગર કરે છે. સાંપ્રત સમયમાં બદલાત જતો જાતિ પ્રમાણ નો તફાવત બુહદ દ્રષ્ટીકોણથી ભારતીય સમાજવ્યવસ્થામાં જોવા મળતી સામાજિક અને આર્થિક તેમજ સાંસ્કૃતિક તરાહની આધારભૂત બાબતો અંગે અનેક રીતે અંગુલીનિર્દેશ કરે છે. સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણનાં ખ્યાલને સમજાવતા કહી શકાય કે દર હજાર પુરૂષો ની સરખામણીમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા કેટલી છે તેને વ્યાખ્યાકૃત કરે છે. સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ એ ચોકકસ સમયગાળા દરમ્યાન સમાજ વ્યવસ્થામાં જેવા મળતી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો વચ્ચેની સમાનતા કેટલી હદ સુધીની છે તે બાબતને માપવાનો અગત્યનો માપદંડ ગણવામાં આવે છે. આ સંશોધન પેપરનો હેતુ ભારતમાં વર્ષ 1901 થી 2011 ના દશકાઓ દરમ્યાન સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તરનું પ્રમાણ જાણવાનો છે. આ સંશોધન પેપરમાં સંશોધન કરવા માટે પ્રચલીત સેકંડરી એટલે કે દ્વિતીય કક્ષાનાં માહિતીનાં પ્રાપ્તિ-સ્થાનનાં આધારે વર્ષ 1901 થી વર્ષ 2011 સુધીના વસ્તીગણતરી કે જનસંખ્યા ગણનાના અહેવાલોનો ઉપયોગ કરીને સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અંગેની આકાંક્ષીય માહિતીનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે.

2. ભારતમાં સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર

સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ એ કોઇપણ સમાજવ્યવસ્થામાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો વચ્ચે સમાનતા માપવા માટેનો ઉપયોગી સ્રોત અથવા માપદંડ છે. ભારતમાં આઝાદીના સમયસુધી સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણની સ્થિત તુલનાત્મક રીતે સારી જોવા મળતી હતી જેમ કે વસ્તીગણતરીનાં ઐતિહાસીક અહેવાલો જોતા જણાય છે કે 1901 ના દાયકા દરમ્યાન ભારતમાં જાતિ પ્રમાણ(દર હજાર પુરૂષો એ સ્ત્રીઓની સંખ્યા કેટલી છે તેને સ્ત્રીપુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ કહેવામાં આવે છે.) 972 અને એજ રીતે 1921, 1931, 1941 તેમજ 1951 ના દાયકાઓ દરમ્યાન ભારતમાં સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ અનુક્રમે 964, 955, 950 અને 945 જેટલું જોવા મળ્યું હતું. જ્યારે આઝાદી પછીના સમયગાળા દરમ્યાન વિવિધ દશકાઓ દરમ્યાન આ પ્રમાણમાં વધતાઓછા અંશે સંતોષકારક સ્થિત જોવા મળી નથી અર્થાત સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ ઘટતું જતું જોવા મળ્યું છે.

3. નીચા સ્તરના જાતિ પ્રમાણનાં મુખ્ય કારણો

- પુત્રની તિવ્ર ઝંખના
- સ્ત્રીબાળકનું ઓછું મહત્વ
- બાળમૃત્યુદરના ઊંચા પ્રમાણના પરીણામ સ્વરૂપે સ્ત્રીબાળકોની ઉપેક્ષા ભૂણ હત્યા
- સ્ત્રીબાળકોના ઉછેરમાં ભેદભાવ
- સામાજિક કુરિવાજો

4. વિશ્વના કેટલાક દેશોમાં સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ

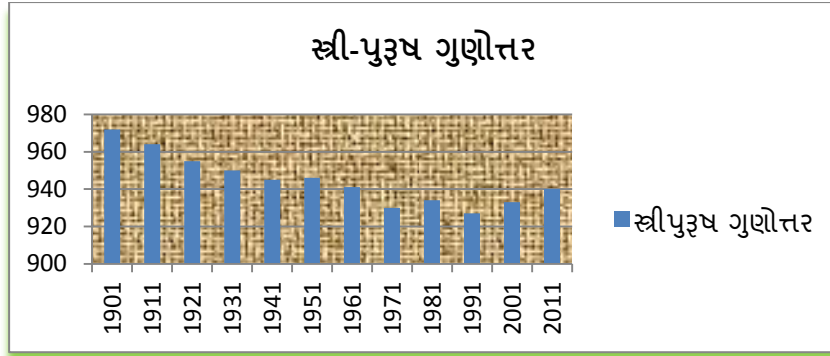
દેશનું નામ	સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર
વિશ્વ	986
ચીન	944
ભારત	933
અમેરીકા	1,029
ઇંડોનેશીયા	1,004
બ્રાઝીલ	1,025
પાકીસ્તાન	938
રશીયન ફેડેરેશન્	1,140
બાંગ્લાદેશ	953
જાપાન	1,041
નાઇઝેરીયા	1,016

પ્રાપ્તિસ્થાન: વસ્તીગણતરી અહેવાલ, 2011

5. ભારતમાં સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ એક આંકડાકીય નજર

જનગણના વર્ષ	સ્ત્રી-પુરૂષ ગુણોત્તર
1901	972
1911	964
1921	955
1931	950
1941	945
1951	946
1961	941
1971	930
1981	934
1991	927
2001	933
2011	940

પ્રાપ્તિસ્થાન: વસ્તીગણતરી અહેવાલ, 2011

ઉપરોક્ત કોષ્ટક ભારતમાં 1901 થી 2011 સુધીના દશકાઓ દરમિયાનનું સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ અંગેનું આંકડાકીય વિહંગાવલોકન દર્શાવે છે. ઉપરોક્ત કોષ્ટક અથવા આલેખ જોતાં જણાય છે કે ભારતમાં દરેક દશકાઓમાં સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ પ્રતિકૂળ રહેવા પામ્યું છે. આ આંકડાકીય માહિતી જોતાં જણાય છે કે વીસમી સદીના શરૂઆતના દશકામાં જ સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ 972 હતું. 1901ના દશકા બાદ છે કે 1941ના દશકા સુધી સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તરમાં સતત ઘટાડો જોવા મળ્યો હતો. 1941 પછીના દશકા બાદ 1951માં સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તરમાં નજીવો વધારો થતા આ પ્રમાણ 946 જોવા મળ્યું હતું. 1951 પછીના બાદના બે દાયકાઓમાં એટલે કે 1961 અને 1971માં ભારતમાં જાતિ પ્રમાણમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો જોવા મળ્યો હતો જે અનુક્રમે 941 અને 930 થવા પામ્યું હતું. અલબત્ત 1981ના દાયકા દરમિયાન સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અનુકૂળ વધારો થવા પામ્યો હતો જે ગત દશકા 930ની સરખામણીમાં 934 થવા પામ્યો હતો. આજ રીતે ભારતમાં 1991માં અગાઉના દાયકાઓની જેમ પુનઃ સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તરમાં પ્રતિકૂળ ફેરફાર જે 927 થવા પામ્યો હતો. ભારત સરકારના આર્થિક સુધારા બાદના દાયકાઓ તેમજ અન્ય કાર્યક્રમોના કારણે ભારતમાં વર્ષ 2001માં સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અનુકૂળ ફેરફાર મુજબ 933 જોવા મળ્યો હતો. આ જ રીતે ભારતની છેલ્લી જનગણના 2011ના અહેવાલ મુજબ જાતિ પ્રમાણ અનુકૂળ ફેરફાર મુજબ 940 જોવા મળ્યો હતો.

6. સારાંશ

ભારતમાં સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણ અંગેના 1901 થી 2011 સુધીના ઐતિહાસિક આંકડાકીય વિહંગાવલોકનના આ દ્વિતીય કક્ષાના પ્રાપ્તિ સ્થાન પર આધારીત આ સંશોધન અભ્યાસમાં કેટલાક દશકાઓને બાદ કરતા પ્રતિકૂળ પ્રમાણ ને અનુકૂળ બનાવવા માટે અથવા સુધારવા માટે સમાજમાં લોકોમાં જાગૃતિ લાવવાની સાથેસાથે સ્ત્રી-પુરુષ ગુણોત્તર અથવા જાતિ પ્રમાણનું સાથે જોડાયેલા કાયદાઓનો કડક અમલ થવો જોઈએ, જેમાં ખાસ કરીને ગર્ભસ્થશિશુના જાતિય પરીક્ષણ અંગેના અધીનિયમન, 2001 નો કડક અમલ જાતિ પ્રમાણના સુધારા કે અનુકૂળ ફેરફાર માટે પાયાની બાબત ગણાવી શકાય. આ સાથે જાતિ ચકાસણી માટેના સોનોગ્રાફી કરવાનાં સાધનો પર નિયંત્રણ અંગેના ઉપાયો યોજવા જોઈએ. અલબત્ત કેવલ કાયદાકીય ઉપાયો જાતિ પ્રમાણ સુધારવા માટે પૂરતા નથી, આ સમસ્યાના મૂળ સુધી પહોંચવા સમાજમાં સ્ત્રીઓ પ્રત્યેનું સામાજિક વલણ તેમજ પૂર્વગ્રહમાં બદલાવ આવે તેવા ઉપાયો યોજવા જોઈએ.

સંદર્ભો:

1. Censusindia.gov.in
2. Directorate of Census Operation, Government of India.